

PSYKOLOGI, VIDENSKABELIGHED
– OG TROJANSKE HESTE

Ulla Böwadt

Forholdet mellem psykologi og videnskabelighed diskuteres med udgangspunkt i, hvordan problemer med videnskabelighed og metode har manifesteret sig i parapsykologien. Eksemplerne vælges fra parapsykologi ud fra en formodning om, at psykologiens problemer med videnskabelighed kan tænkes at manifestere sig ekstra stærkt i den videnskabelige psykologis grænseområder. En realistisk position og opfattelsen af, at den menneskelige natur gør noget muligt – og andet umuligt – beskrives i artiklen som grundlæggende forudsætninger for psykologisk forskning. Der beskrives, hvordan parapsykologiske forskere, der arbejdede ud fra det nomotetiske videnskabelighedsideal, for at opnå mainstreampsykologiens accept tilsyneladende valgte at undersøge fænomenerne og præsentere deres fund på et lavere kompleksitetsniveau, end forskerne egentlig selv mente, fænomenerne var på. Etablering af psykologisk videnskab diskuteres i forhold til realisme og konstruktionisme. Derefter diskuteres, om forskere, der arbejder ud fra det hermeneutiske videnskabelighedsideal, alligevel må nedprioritere informanternes egne tolkninger og dermed forholde sig pragmatisk til deres egne videnskabelighedsideal og metoder. Afslutningsvis beskrives psykologiens legitimeringsproblemer i forhold til videnskabelighedsideal som et valg mellem trojanske heste at gemme sig i.

Med udgangspunkt i eksempler fra parapsykologisk forskning vil jeg i det følgende diskutere nogle af de problemer, psykologi har med videnskabelighed. Fordi mange betvivler videnskabeligheden i parapsykologien og opfatter dens genstandsområde som diffust, måske reelt ikke eksisterende, kan det virke sært, at jeg tager udgangspunkt i en så kontroversiel del af psykologien, men min pointe er, at psykologi og parapsykologi har det til fælles, at de fænomener, der undersøges, er uhåndgribelige. Der er tale om et »gradsspørgsmål af uhåndgribelighed«. Fordi evidensproblemet – »håndgri-

belighedsspørgsmålet« – i parapsykologien er så eksponeret, at sagen er sat på spidsen, kan der argumenteres for, at anvendelse af parapsykologi som et videnskabeligt mikrokosmos kan lære os noget generelt om det makrokosmos, psykologisk forskning udgør.

I modsætning til rent naturvidenskabelige fag har psykologien det problem, at de fænomener, der er genstand for undersøgelse, ikke umiddelbart lader sig konstatere og undersøge ved kvantitative metoder, for »i en vis forstand er psyken nemlig ingenting. Den er ingen ting, man kan tage fat i eller bare pege på« (Katzenelson, 1989a, p. 13). Psyken kan beskrives som »en biologisk mekanismes forbindelser eller forhold til relationer til noget andet end sig selv« (ibid.), men – som også beskrevet af Bertelsen (2000) – selve forbindelsen er af usanselig karakter. Hvordan kan man undersøge – evt. påvise eller afvise forekomst af – psykiske fænomener, hvis karakter og betydning, der ikke er konsensus om? Det er det overordnede spørgsmål, artiklen beskæftiger sig med.

I parapsykologien arbejder man med undersøgelse af fænomener som tilsyneladende ESP (ekstrasensorisk perception) og PK (psykokinese). ESP er en samlebetegnelse for *telepati* – evnen til at opfatte andres følelser, oplevelser eller tanker uden sensorisk kontakt, *clairvoyance* – evnen til over rumlig afstand at opfatte objektive hændelser, uden at informationerne formidles gennem de kendte sanser, og *prækognition* – evnen til at opfatte informationer om fremtidige hændelser. Psykokinese er evnen til mentalt at påvirke organiske eller uorganiske fysiske systemer direkte (Johnson, 1981).

Spørgsmålet om, hvordan man kan undersøge psykiske fænomener, hvis karakter og betydning og evt. selve eksistens af, der ikke er konsensus om, forekommer specielt relevant i forhold til »eksotiske« fænomener som tankeoverføring etc., men har generel relevans, idet der heller ikke er konsensus om, hvor vidt begreber som »personlighed« (forstået som fast kerne over tid), »bevidsthed« (forstået som et »højniveau« psykologisk fænomen, der ikke kan reduceres til mere elementære kognitive processer) og »selv« (forstået som et »højniveau« psykologisk fænomen, der ikke kan reduceres til træk, adfærd etc.) dækker over psykologiske realiteter. Ovenstående spørgsmål er således et generelt og overordnet spørgsmål – men dets relevans bliver bare ekstra tydelig, når vi snakker om eksklusive fænomener fra parapsykologi og andre af psykologiens grænseområder, da disse sidstnævnte fænomener kan være på direkte kollisionskurs med de antagelser, vi har om vores fysiske virkelighed, hvilket ikke gælder begreber som »selv« og »personlighed«.

Jeg er enig med Bertelsen i, at realistisk tilgang må være udgangspunktet for undersøgelsen af den menneskelige psyke (Bertelsen, 2000, bl.a. p. 25, p. 40-41). Hvis man taler ud fra en realistisk position, hvad har parapsykologi og videnskabelighed så med hinanden at gøre, vil læseren måske tænke. Er det ikke antirealistisk at beskæftige sig med fænomener som telepati etc.?

Ikke nødvendigvis, for undersøgelse af tilsyneladende paranormale fænomener behøver ikke at forudsætte eksistens af noget paranormalt.

Ifølge Edinburgh-definitionen er parapsykologi defineret som »the study of apparent new means of communication or exchange or influence, between organisms and environment« (Morris, 1999, p. 562). Med »new« menes »not presently recognized by consensus science«, dvs. det der »commonly referred to as psi, or psychic ability«, *beyond those presently understood by the scientific community*« (Morris, 1996, p.1). Begrebet psi afgrænses af Bem og Honorton (1994, p.4): »The term psi denotes anomalous processes of information or energy transfer such as telepathy or other forms of extrasensory perception that are currently unexplained in terms of known physical or biological mechanisms«. Til Edinburgh-definitionen knyttes to arbejdshypoteser: 1. *pseudopsi-hypotesen*: »Most if not all of the evidence for psi is spurious, the result of being misled or misinterpreting observations.« og 2. *psi-hypotesen*: »We do appear under certain conditions to have access to some genuinely new means of communication.« (Morris, 1996, p. 1).

Hvor man tidligere har kunnet kritisere parapsykologien for i nogen grad at have det videnskabeligt set noget betænkelige udgangspunkt, at psi er direkte paranormal kontakt mellem bevidstheder og mellem bevidsthed og materie¹, så må man efter Morris' formulering af Edinburgh-definitionen af parapsykologi medgive, at der ikke i udgangspunktet kan være noget uvidenskabeligt ved at beskæftige sig med området.

Omvendt kan man argumentere for, at det er uvidenskabeligt slet ikke at ville beskæftige sig med eventuelle forbindelser mellem menneske og omverden »*beyond those presently understood by the scientific community*«, idet man jo så ville forudsætte, at vi her i 2008 bare forstår alt om forbindelsen mellem menneske og omverden, hvilket virker en smule kålhøgent. Konsensus kan virke begrænsende. Broad præciserer i det, han kalder »basic limiting principles« (Broad, 1949, 1953), hvilke forestillinger vi har om den menneskelige bevidsthed og erkendelse – bl.a. at man ikke kan erkende fjerne hændelser, medmindre begivenhederne formidles, at A ikke kan være vidende om, hvad B tænker, medmindre dette formidles direkte eller indirekte gennem sanserne, at mennesker ikke kan være vidende om fremtidige hændelser, medmindre man ud fra tidligere og aktuelle forhold kan slutte sig til, hvad der må ske. For Broad bliver præciseringen af og overvejelser omkring nogle grundlæggende princippers mulige begrænsende indflydelse på den menneskelige oplevelse til et argument for en større åbenhed over for, hvad der måtte kunne tænkes at finde sted. I Bertelsens (2000) afgrænsning af en antropologisk psykologi er undersøgelsen af psykens forbundethedsniveauer central. Den i psi-begrebet indeholdte

1 Tidligere definitioner af parapsykologi og psi har forudsat forekomst af noget paranormalt. For en redegørelse herfor: se evt. Bøwadt (2003, 2007).

forestilling om »*anomalous processes of information or energy transfer such as telepathy or other forms of extrasensory perception*« (Bem og Honorton, 1994, p. 4) må siges at være en noget overraskende form for forbundethed mellem menneske og omverden, så parapsykologien kan ud fra den nævnte antropologiske psykologi beskrives som værende absolut i psykologiens grænseområde. Men samtidig kan man argumentere for, at det netop er i psykologiens grænseområde, at det er mest spændende at opholde sig som forsker. Grundlæggende vil forskning altid befinde sig i et randområde, da vi jo netop i forskningen tilstræber at skubbe »randen« for, hvad vi forstår, længere og længere ud. (Jeg kunne forestille mig, at forskning i subliminal perception og ikke-bevidst informationsbehandling ville forklare en meget stor del af tilfælde af tilsyneladende anormal informationsoverførsel – og da forklare dem inden for pseudopsi-hypotesens rammer og inden for kognitionspsykologiens – men at vi undervejs ville udvide kognitionspsykologien, skubbe dens »rand« udad, gøre den større.) Og allermest spændende er det måske at opholde sig i et randområde, der samtidig er i psykologiens grænseområde, da der her principielt må være muligheder for endog meget store landvindinger – f.eks. hvis det en dag lykkes at sammentænke bevidsthedsteori, kvantefysik og avanceret systemteori uden at ende ude på det rene overdrev. (For en dybtgående diskussion heraf: se evt. Böwadt, 2003).

Den ægte videnskabelige interesse for parapsykologi er kendetegnet ved *openminded scepticism*, dvs. en samtidig åbenhed over for to forklaringsmuligheder – både psi- og pseudopsi-hypotese – men i praksis har bestræbelsen naturligt nok især været rettet mod at finde evidens for psi – for hvem gider forske i noget, der ikke findes? Hvad det rent metodemæssige angår, kan man argumentere for, at parapsykologi og videnskabelighed rent faktisk har en hel del med hinanden at gøre. Fordi parapsykologi er et meget kontroversielt forskningsområde, er parapsykologiens metoder og resultater blevet mere omhyggeligt gransket, end hvad gælder for langt de fleste andre forskningsområder.

Parapsykologien har i sit udgangspunkt et sundt videnskabeligt afsæt, og den parapsykologiske interesse/tradition holdes i gang ved, at det *trods alt* løbende under særdeles rigoristiske eksperimentelle betingelser er lykkedes at frembringe *tæt-på-solid* evidens. Alligevel har det imidlertid knebet med at få accepten i det akademiske miljø. Dette skyldes nok især, at det endnu ikke er lykkedes at frembringe endelig uafviselig positiv evidens for psi – se f.eks. Milton og Wiseman, 1999, Storm og Ertel, 2001, Milton og Wiseman, 2001, Böwadt, 2003 – men det kan også skyldes en forudindtaget mod parapsykologien. Den principielle åbenhed over for muligheden af forekomst af psi, som psi-hypotesen rummer, forudsætter en intellektuel fleksibilitet i forhold til nogle af de grundlæggende opfatelser, vi har af bevidsthed, erkendelse og realitet, selv om fænomenernes eventuelle forekomst ikke – som de ovenfor er defineret – nødvendigvis

strider mod naturlovene, men »bare« kræver, at vores forståelse af mulige forbundethedsniveauer mellem menneske og omgivelse elaboreres. Af mere avancerede forklaringer på fænomenerne kan nævnes kvantefysiske tilgange (f.eks. Walker, 1972a, 1972b) og avanceret systemteori (Lucadou, 1995), se evt. Bøwadt (2003). Af mindre avancerede forklaringer kan nævnes »subliminal perception«, »ikke-bevidst informationsbearbejdning« etc.

Pga. de psykiske fænomeners delvis uhåndgribelige natur har psykologien generelt det problem, at accept af en del af dens grundlæggende begreber kræver den åbenhed og fleksibilitet fra mere nomotetisk og empiristisk orienterede forskere, der skal til for, at man kan acceptere som faktisk eksisterende det, der ikke kan direkte bevises eller måles og vejes. Det er nu min pointe, at de problemer med videnskabelighed, som psykologien generelt har, vil være ekstra tydelige for de af dens discipliner, der ligger i grænseområdet, fordi forskerne der i deres bestræbelse på at opnå den akademiske psykologis anerkendelse er nødt til – bevidst eller ubevidst – at genspejle både eksplicit formulerede, indforståede og uformulerede kriterier for psykologisk videnskabelighed og respondere adækvat i forhold hertil for at opnå det eftertragtede mål: mainstream-psykologiens accept. Hvis man således beskriver og analyserer de entusiastiske parapsykologers overordnede forskningspolitiske strategier, deres forskningsprogrammer og deres specifikke metoder, kan måske de problemer med videnskabelighed, som psykologien som sådan har, stå frem forstørrede og ekstra tydelige. Jeg mener således ikke, at der omkring problematikken videnskabelighed og psykologi kan generaliseres ud fra parapsykologi – men at mulige problemer omkring uhåndgribelighed snarere overekspioneres.

Først er det på sin plads at beskrive nogle helt overordnede tilgange til psykologien. Fordi psykologien befinder sig i grænseområdet mellem naturvidenskab, samfundsvidenskab og humanvidenskab, kan der inden for disciplinen psykologi opstilles forskellige hovedretninger (Karpatschhof, 2008): biologisk orientering, psykologisk orientering og sociologisk orientering. Den biologiske tilgang præsenteres som en klassisk eksperimentel tilgang, og den sociologiske orientering beskrives som interaktionistisk og/eller socialkonstruktionistisk. Den psykologiske beskrives som idiografisk med fænomenologisk dataanalyse. I parapsykologisk tradition bruger man betegnelserne *autenticitetsorienteret forskning* – som er eksperimentel – og *fænomenologisk forskning* (Irwin, 1994), som dog snarere skal forstås som »an experience-centered approach to parapsychology« (se f.eks. White (1990) end som egentlig fænomenologisk. Desuden er der naturligt nok med den centrale betydning, mind-matter-problemet har i parapsykologi, også en filosofisk tilgang til parapsykologi. I det efterfølgende arbejder jeg ud fra en tredeling af tilgange til parapsykologi: en filosofisk, en naturvidenskabelig eksperimentel, en fænomenologisk (oplevelsesorien-

teret). Et videnssociologisk/socialkonstruktionistisk perspektiv præsenteres som en diskussion af, hvor vidt etablering af en videnskab kan anskues som realisme eller konstruktion.

Filosofisk tilgang

Beloff konstaterer, at ud over fysiske og kvasifysiske teorier til forklaring af tilsyneladende parapsykologiske fænomener findes også transcendentale teorier. Fysiske teorier er teorier, der er forenelige med moderne fysik. Kvasifysiske teorier er teorier, der med udvidelse eller modifikation af det eksisterende paradigme er forenelige med moderne fysik (Beloff, 1993, p. 215). Transcendentale teorier er teorier, der beskriver eller forudsætter et andet realitetsplan – mentalt, spirituelt, okkult etc. ved siden af vores materielle eksistens (ibid. p. 216). Beloff foreslår et dualistisk-interaktionistisk syn på mind-brain-relationen som udgangspunkt for forklaring af tilsyneladende paranormale fænomener (Beloff, 1999). Den dualistiske position repræsenterer således et alternativ til de fysiske og kvasifysiske teorier, der kan beskrives som faktisk eller potentielt realistiske.

Som eksempler på *transcendentale teorier* kan nævnes Jungs teori om synkronicitet (Jung, 1969) og Thouless og Wiesners teori om psi – den såkaldte shinteori – (Thouless og Wiesner, 1948). Denne teori har udgangspunkt i radikal dualisme. Ligeledes med filosofisk udgangspunkt i dualisme – dog knap så radikal – har Thakur udviklet en teori om de enkelte bevidstheder som dele af den samme helhed (Thakur, 1977), og Price har udviklet en teori om formidling af information fra et mentalt rum til et fysisk rum (Price, 1949, 1972).

Fordi de parapsykologiske fænomener i de transcendentale teorier opfattes som hinsides den fysiske verdens love, er tilsyneladende parapsykologiske fænomeners brud med de fysiske love, som vi kender dem, pr. definition ikke problematisk for de transcendentale teorier. Bruddet er imidlertid et problem, hvis man arbejder ud fra en realistisk position.

Bertelsen undersøger forholdet mellem forklaringsniveauer og virkelighedens niveauer (Bertelsen, 2000, p. 102), og analysen munder ud i bestemmelse af årsag-virknings-forhold i to retninger, henh. *konstituerende opadrettet*, hvor en årsag – f.eks. på fysisk-kemisk niveau – bliver til en virkning på et højere niveau og *organiserende nedadrettet kausalitet*, hvor en årsag forplanter sig nedad og bliver konstituerende. Der kan skelnes mellem forskellige opfattelser af forholdet mellem opadrettet og nedadrettet kausalitet: Stærk nedadrettet kausalitet, svag nedadrettet kausalitet og en medium nedadrettet kausalitet (ibid. p. 103-105).

Stærk nedadrettet kausalitet betyder i sin yderste konsekvens, at processer på højere niveauer kan ændre på f.eks. de fundamentale naturlove. Der konstateres, at i moderne videnskabsteori hører forestillinger om sådanne

»mulige 'overgreb' på naturen til i miraklernes domæne« (ibid. p. 104) og sammen med tro på Gud. Som eksempel på en knap så stærk nedadrettet kausalitet kunne nævnes psykokinese, hvis forekomst forudsætter, at bevidsthedsprocesser og/eller viljesakter får indflydelse på det materielle, og telepati, der synes at bryde med forestillingen om, at A ikke kan vide, hvad B tænker, hvis det ikke er formidlet. Beloff var dualist, men samtidig ateist og meget åben over for forekomst af psi, altså tilsluttende sig en »mind-over-matter«-forståelse, så det er muligt ud fra en filosofisk position at være åben over for en relativt stærk nedadrettet kausalitet uden ligefrem at inddrage det guddommelige.

Hvor Bertelsen placerer opfattelsen af, at forholdet mellem organisering og konstituering kan beskrives som stærk nedadrettet kausalitet, *uden* for videnskabens område, påpeger Broad i sin beskrivelse af basic limiting principles, at forhåndsantagelser kan virke begrænsende. Konsensus omkring forståelsen af, hvad der er muligt i forbindelsen mellem individ og omverden, kan virke begrænsede for en uhildet videnskabelig undersøgelse af, hvad der rent faktisk kan finde sted. Jeg er enig med Broad i, at forhåndsantagelser, der netop kun er *antagelser* uden påvist korrespondens med realiteten, kan virke begrænsende for den videnskabelige åbenhed. Hvor dualisme i sin rene form synes uforenelig med moderne videnskabelig forståelse, er det imidlertid muligt at være i en position af videnskabelig åbenhed over for muligheden af »genuinely new means of communication« mellem individ og organisme, hvor disse måder tænkes at have en forklaring inden for naturvidenskabelig forståelse – vi har bare ikke fundet den endnu.

Umiddelbart kunne man forestille sig, at man ud fra en dualistisk forestilling ville nøjes med spekulation og ikke beskæftige sig med, hvordan psi-fænomener videnskabeligt kunne påvises, men i parapsykologien finder vi det tilsyneladende paradoks, at forskere med et dualistisk udgangspunkt har haft så stor tillid til »mind«s dominans over matter, at de har ment, at den kunne påvises gennem klassisk videnskabelig metode. En af de mest kendte var Rhine, der gennem kortgætningsforsøg prøvede at påvise psi. Rhine opfattes som hard core eksperimentalist, men alligevel ser forekomst af paranormale fænomener ud til samtidig at have været en trossag for ham: Af hustruens bog – *Something Hidden* – fremgår det, at J.B. Rhine var et dybt religiøst menneske. Han var optaget af spørgsmålet »does the human being possess any inherent feature detectable by objective scientific method that is not physical and which could give bases for religion?« (Rhine, L.E., 1983, xii). Rhine forsøgte at »answer the question not by faith and authority, the method of religion, but by the method of experimental science« (ibid.). McDougall karakteriserer J.B. Rhine som »a ruthless seeker after truth« og »almost (...) a fanatical devotee of science« (McDougall, 1935, xv). Selv om J.B. Rhine sværgede til den naturvidenskabelige metode så har den

oprindelige kilde til hans interesse og undren været en dyb optagethed af religiøse spørgsmål.

Naturvidenskabelig tilgang

På trods af parapsykologiens udgangspunkt i dualisme og tro på muligheden af en relativt stærk nedadrettet kausalitet, så har man gennem de sidste ca. 100 år forsøgt at påvise fænomenerne i laboratoriet gennem eksperimentel metode. Forskellige eksperimentelle paradigmer har afløst hinanden, og gennem de sidste ca. 30 år har den såkaldte ganzfeldforskning haft en dominerende rolle i parapsykologisk forskning. I perioden 1985-2004 var Morris som professor i parapsykologi på University of Edinburgh parapsykologiens absolut øverste autoritet, og denne periode er kendetegnet ved en højnelse af den videnskabelige standard, specifikt skærpedes kravene til det metodiske, hvilket bl.a. fik stor betydning for ganzfeldforskningen.

I et ganzfeldforsøg har man en »modtager« og en »sender«, der er placeret i to adskilte rum. Der skal være en total stimulusbarriere mellem forsøgspersonerne. Modtageren bliver udsat for homogene stimuli – halve bordtennisbolde for øjnene og for ørerne høretelefoner med ensartet lydpåvirkning – bølgebrus eller »white noise«. Senderen ser på et af fire tilfældigt udvalgte korte filmklip. Filmklippet er tilfældigt valgt blandt fire mulige filmklip, der igen indgår i en større samling af sæt. Også sættet er tilfældigt valgt. Senderen skal nu ved tankens kraft forsøge at kommunikere sine synsindtryk til modtageren. Efter sessionen skal modtageren vælge blandt de fire klip, hvilket, han mener, senderen har set. Et hit noteres, når modtageren vurderer targetklippet som det, der har størst lighed (Beloff, 1993, p. 166, Bem og Honorton, 1994).

Af ovenstående ses, at psi søges påvist gennem brug af en på engang sofistikeret, men også relativt enkelt eksperiment. Ganzfeldforsøgene præsenteres sædvanligvis som telepatiforsøg af typen: A = telepati (uafhængig variabel) medfører B (= høj hitprocent). Gennem den eksperimentelle procedure tilstræbes at påvise en kausal sammenhæng mellem telepati og høj hitprocent.

Ganzfeldforskningen syntes meget lovende, og i 1994 publiceredes Bem og Honortons artikel *Does psi exist? Replicable Evidence for an Anomalous Process of Information Transfer* i det anerkendte tidsskrift *Psychological Bulletin*. I artiklen redegøres for både metaanalyser og resultater fra 11 nye serier – de såkaldte PRL-forsøg. Resultaterne var signifikant positive, og flere parapsykologiske forskere opfatter publiceringen af denne artikel som et gennembrud for den parapsykologiske forskning (se f.eks. Utts, 1995).

Hvis man kom ind i det parapsykologiske forskningsfelt på det tidspunkt, blev man da også præsenteret for de lovende resultater fra ganzfeldforsø-

gene. Jeg fik mulighed for at få adgang til rådata fra de nævnte 11 forsøgsrækker samt nogle andre store databaser.

Det nærmere bekendtskab med disse data bød imidlertid på en overraskelse: Til udvælgelse af viste filmklip for senderne blev brugt en randomiseringsprocedure, og derfor vil man forvente en tilfældig fordeling af, hvilke filmklip der blev vist. Imidlertid viser der sig nogle mønstre i fordelingen, det ikke synes sandsynligt tilfældigt skulle opstå. Nogle klip dukker op langt hyppigere end andre, og en uventet stor del af hittene fremkom ved brug af disse hyppigt opdukkende klip. Dette usædvanlige mønster har været kommenteret af flere (Hyman, 1994, Bierman m.fl. 1998), men nogen egentlig forklaring har man ikke fundet.

Også for den ikke statistisk skolede læser må det være indlysende, at hvis man skal lave telepatiforsøg, hvor modtagerne skal prøve at »fange«, hvad senderne ser, så må man på ingen måde kunne gætte, hvilke filmklip, det er mest sandsynligt, der vil blive vist, og derfor er det af afgørende betydning, at randomiseringsudstyret virker upåklageligt, så man virkelig får en tilfældig fordeling. Den hurtige konklusion vil måske være, at hvis der så alligevel opstår skævheder i fordelingen, så må der være gået noget galt, evt. kan nogen have snydt. Der er dog ingen, der har kunnet påvise uregelmæssigheder ved det udstyr, der blev anvendt, og regulært snyd ville have forudsat en stor konspiration blandt alle de forskere, der var involveret.

Jeg var naturligvis ikke den første, der bad førende parapsykologer om en forklaring på fænomenet. Til min store overraskelse tog de det ganske roligt. Ganzfeldforsøgene opfattes ofte som forsøg, hvor man påviser den kausale sammenhæng mellem telepati og høj hitprocent, men i det parapsykologiske miljø viste der sig at være en høj grad af konsensus om, at så enkelt kunne man ikke anskue det. Det var langt mere kompliceret.

De forklaringer, jeg fik, gik i det væsentlige ud på, at i stedet for at se de høje hitprocenter som resultat udelukkende af telepati, så skulle man snarere tænke på hele miljøet omkring eksperimentet som en psi-fremmede kontekst, som også forsøgslederne – og dermed deres mulige psi-evner – var en del af. Skævheder i fordelingen af viste filmklip kunne således tænkes som værende resultat af, at forsøgslederne havde brugte deres egen psi til at påvirke randomiseringsudstyret psykokinetisk. Psi skulle ansues som et flerdimensionalt feltfænomen, og for parapsykologerne var det således ikke et problem, at de positive resultater ikke var snævert kausalt forbundet med telepati mellem sender og modtager, men med hele feltet. Sådanne forklaringer kan synes vidtløftige, men er faktisk blevet diskuteret indgående gennem i hvert fald de sidste 35-40 år, bl.a. med udgangspunkt i kvantefysik, se f.eks. Walker (1974), for en dybtgående diskussion af mulige forsøgsledereffekter og en kritisk diskussion af kvantefysiske parapsykologiske forklaringer: se evt. Böwadt (2003, 2007).

På det konceptuelle niveau er psi-begrebet todimensionalt, idet der både er en kognitiv og en motorisk komponent – »information *or* energy trans-

fer« (Bem og Honorton, 1994). Allerede Rhine konstaterede på grundlag af sit eksperimentelle arbejde, at »the more we examine the relation between ESP and PK the tighter it grows« (Rhine, 1948, p. 106), og »we can now think of both mind-matter-interactions as one single fundamental two-way process. When interaction brings us extra-sensory knowledge we call it ESP. When this interaction effects an extra-motor change in the environment we call it PK« (ibid. p. 106-107). Og Rhine besluttede sig for derefter at anvende termen psi om »the entire ESP-PK process« (ibid. p. 108). Også Morris (1975, p. 179) beskriver kommunikation og interaktion som fælles aspekter ved ESP og PK.

Thalbourne beskriver parapsykologiens »Process Uncertainty Problem« (Thalbourne, 1984, p. 288). Der synes ikke at være et ESP-eksperiment, der ikke også er åbent for en tolkning i PK-termer (ibid. p. 291). Selv om der er to komponenter i psi-begrebet – den kognitive og den motoriske – kan man i analysen af konkrete eksperimentelle procedurer »not comfortably designate this procedure as being *just* an ESP-test or *just* a PK-test« (ibid. p. 288). Han konstaterer, at det er »time for a reformation« af »the conceptual framework of parapsychology« (ibid. p.281). Han vurderer, at de to begreber ESP og PK er blevet »conceptual dinosaurs« på randen af udslettelse (ibid. p. 282).

Da denne artikels primære fokus ikke er parapsykologi, men psykologi og videnskabelighed, vil jeg ikke gå dybere ind i en diskussion af parapsykologiens begreber (se evt. Böwadt, 2003, kap. 12), men vende tilbage til de overraskende mønstre. Naturligt stillede jeg mig selv spørgsmålet: »Jamen, forsøgslederne må da have været opmærksomme på, at de fænomener, de undersøgte i ganzfeldforsøgene, var langt mere komplekse, end det fremgår af artiklerne (jf. *transfer*, altså telepati). Hvorfor skriver de det så ikke direkte?«

Selvfølgelig var forsøgslederne klar over, at hvis psi findes, så er det antageligvis et meget kompleks fænomen, der ikke bare kan deles op i ESP og PK. Efter forgæves at have søgt på adskillige biblioteker efter de oprindelige forskningsrapporter fra PRL-forsøgene fandt jeg dem omsider på University of Edinburgh, og af dem fremgår det klart, at forsøgslederne var opmærksomme på psi's todimensionale karakter, altså at psi i ganzfeld antageligvis ikke kun var resultat af telepati mellem sender og modtager (f.eks. PRL, 1982). Hvorfor ekspliciteres det så ikke i artiklen i *Psychological Bulletin*? Hvorfor skal psi fremstå som et relativt »simpelt« fænomen på Bertelsens laveste niveau?

En granskning af PRL-rapporterne og proceedings fra konferencer i parapsykologi afslørede, at man har haft diskussionerne af forsøgsledereffekten internt i det parapsykologiske miljø. I 1983-rapporten konstaterer Honorton, at »the existence of an experimenter effect is undeniable« (PRL, 1983, Honorton p. 129). I det konkrete afsnit af rapporten er fokus på non-psi-forsøgsledereffekter – dvs. psykologiske. Men yderligere søgning i RIP-

årbergerne (Research in Parapsychology) viser, at Honorton i sin Presidential Address på PAs konference i 1975 direkte kommenterer eventuelle psi-forsøgsledereffekter: »Experimenter effects represent a sort of skeleton in our collective closet. This is a topic we discuss not infrequently in private but seldom in public. We are concerned with the possibility that we ourselves, as experimenters, may to some extent be the source of the psi influences we observe in our laboratories« (Honorton, 1976, p. 218).

Efter Honortons konstateringer omkring forsøgsledereffekterne har der rent faktisk været en diskussion i parapsykologiske tidsskrifter af forsøgsledereffekten (f.eks. Kennedy og Taddonio, 1976, Parker, 1978, Broughton, 1979). I den senere diskussion har man ofte diskuteret forsøgsleder-PK snævert i relation til observationsteoriene, jf. Morris (1991), hvor forsøgsledereffekter beskrives som værende »i hjertet af observationsteoriene« (Morris, 1991, p. 17). Som hovedregel har man ikke inddraget konkrete ganzfeldresultater i diskussionen. Undtagelser herfra kan dog findes (se f.eks. Bosga m.fl., 1994, Bierman m.fl. 1993) men i diskussionen med mainstreampsykologi og med skeptikerne nævnes problemet tilsyneladende sjældent. Af uformel kommunikation med flere parapsykologer fremgår det, at som forskningsområdets status er aktuelt, anses det for uklogt åbent at diskutere eventuelle psi-forsøgsledereffekter. Dette kan problematiseres – men taget i betragtning, hvor megen mindre saglig og snarere »ideologisk« modstand parapsykologer er blevet mødt med, kan synspunktet muligvis både forstås og forsvares.

I beskrivelsen af organismers forbindelser med omverdenen kan skelnes mellem de funktionelle forbundetheder og de *selvaktive intentionelle forbundetheder* (Bertelsen, 2000, p. 99). Hvis psi ikke er et relativt simpelt fænomen på sensorisk niveau – og dermed underlagt lavniveaupsykologiens kausalitet – men derimod et fænomen, der også i væsentlig grad er relateret intentionalitet og højniveaufænomener som vilje, så må vi konstatere, at et højniveaufænomen søges beskrevet som et lavniveaufænomen. Karpatschhof (2008) betoner (med henvisning til Rothman og Thomas) vigtigheden af kongruens mellem type af problem, der søges undersøgt, og forskningsdesign. At et fænomen, der har med intentionalitet at gøre, søges undersøgt som et mere simpelt kausalt fænomen, kan beskrives som en manglende kongruens mellem problemfelt og forskningsdesign – men for ganzfeldforskningen gælder tilsyneladende, at man helt bevidst har prøvet at fremstille genstandsfeltet som mindre komplekst, end man selv mente det var, dvs. forsøgt at beskrive det meget komplekse psi-fænomen inden for de rammer, det nomotetiske videnskabelighedsideal afstikker, selv om man har været helt klar over, at det ville resultere i en utilstrækkelig beskrivelse.

Den parapsykologiske forskning kan kritiseres for at have ukommenterede eventuelt bevidst negligerede aspekter, og parapsykologien således gennem en tilsyneladende metamorfose kommer til at stå frem som en »ægte« videnskab. Der er muligvis tale om en slags »trojansk hest«-strategi: Måske

var det planen, at først skulle det akademiske samfund gennem publicering af positive og på konventionelt videnskabeligt grundlag tilsyneladende uafviselige ganzfeldresultater motiveres for en de facto-accept af telepati – anomalous information transfer – dernæst kan det gøres almindeligt kendt, at også clairvoyance kan tænkes at forekomme under ganzfeld, så kan det langt vanskeligere fordøjelige prækognitionsbegreb gøres almindeligt acceptabelt – og til sidst myldrer soldaterne frem og afslører, at også PK er en mulighed, at psi-begrebet er i hvert fald todimensionalt – og at ESP og PK i det hele taget principielt ikke kan adskilles fra hinanden, og at forsøgslederen i øvrigt kan tænkes at være en væsentlig kilde til begge dele.

En sådan strategi kan forekomme suspekt – men samtidig er det meget vanskeligt at angive nogen alternativ strategi for parapsykologerne i en videnskabelig sammenhæng domineret af et snævert nomotetisk videnskabelighedsideal – og evt. også af lukkethed over for et kontroversielt forskningsområde. Som jeg kender mainstreampsykologis måde at forholde sig til parapsykologi på, er det forståeligt, hvis forskerne bevidst har valgt en sådan strategi.

For mig er det centrale, at nogle forskere tilsyneladende har fundet det nødvendigt at beskrive et muligt meget komplekst flerdimensionalt fænomen som værende et mere enkelt fænomen, end forskere rent faktisk antager, at det er, tilsyneladende med den primære begrundelse, at *hvis man skal have mainstream psychology til at tage det alvorligt, så må man gøre det mere enkelt, end det er.*

Men også andre psykiske fænomener er uhåndgribelige og ganske komplekse, og spørgsmålet er nu, om disse parapsykologiens overvejelser omkring forsknings- og publiceringsstrategier kan vise sig at være relevante for psykologien generelt. Kan der være tale om, at den strategi, vi populært kan beskrive som, »vi er nødt til at få det til at fremstå som mere simpelt, end det er i virkeligheden, for ellers får vi det ikke publiceret!« er mere bredt anvendt, og problemet så bare *overeksponeres* i parapsykologien, fordi det her er så åbenlyst, at ved en sådan forenkling forsvinder resultaterne simpelthen mellem fingrene på en? Forenklingen klarer ikke varmen fra den kritiske granskning, og resultaterne smelter bort. Men er vi som psykologer – ikke para- men bare almindelige akademiske psykologer – generelt tilbøjelige til i et desperat forsøg på at imødekomme ubønhørlige krav om evidens at prøve at få de fænomener, vi undersøger, til at fremtræde som mere enkle, end de egentlig er?

Videnskabelighed – realisme eller konstruktion?

Ovenfor er beskrevet, hvordan visse endnu ikke fuldt belyste aspekter ved parapsykologi især har været diskuteret internt, og at centrale fænomener inden for et genstandsfelt er blevet præsenteret for det videnskabelige sam-

fund som værende tilsyneladende mindre komplicerede, end de reelt blev antaget for at være. Men sådanne forhold er sandsynligvis ikke enestående for parapsykologien. Det kunne også tænkes at gælde andre forskningsområder, men måske i særlig grad være gældende for kontroversielle forskningsområder. Opnåelsen af videnskabelig status for et forskningsområde kan ansues som en konstruktionsproces med stærke sociale komponenter, og det kan gøre det særdeles vanskeligt – om ikke umuligt – for parapsykologer og andre forskere inden for kontroversielle forskningsområder at diskutere de tilsyneladende væsentlige problemer i forbindelse med begrebs- og metodeudvikling i fuld offentlighed.

I bogen »On the Margins of Science: The Social Construction of Rejected Knowledge« undersøges »the processes involved in the attempt to establish the existence of a certain class of phenomena referred to as paranormal phenomena« (Collins og Pinch, 1979, p. 237). »The tactics of the parapsychologists« bliver beskrevet: Parapsykologerne bruger »Symbolic and Technical Hardware of Science« (ibid. p. 242), de har i deres arbejde inkorporeret de komplekse eksperimentelle teknikker, der er tilgængelige for fysikere, biologer og psykologer, og dette ledsages af »an increasing sophistication with statistical analysis and experimental techniques« således at »it seems likely that the best of modern parapsychology comprises some of the most rigorously controlled and methodologically sophisticated work in the sciences« (ibid. p. 243-244). Alligevel kan forfatterne med citater påvise, hvordan fordomme i bogstaveligste forstand angives som den væsentligste grund til afvisning af, at parapsykologi kan indgå i »objektiv« litteratur i videnskabens konstituerende forum. Parapsykologernes strategi beskrives som en metamorfose »of »becoming« scientists« (ibid. p. 253). På trods af alle disse anstrengelser blev parapsykologerne alligevel mødt med en grundlæggende afvisende holdning fra den etablerede videnskab – »something unscientific is happening« – og nægtedes ofte publicering i anerkendte tidsskrifter med den begrundelse, at emnet i sig selv er uvidenskabeligt. Med Edinburghdefinitionen af parapsykologien og den stærke opprioritering af det metodiske blev denne situation for parapsykologien dog forbedret væsentligt. I forhold til »konstruktionen« af parapsykologi som videnskab, må Edinburghtraditionens betydning og specielt Morris' bidrag vurderes som værende meget væsentlige. Efter Morris' pludselige død er situationen omkring parapsykologiens status dog igen lidt usikker. Her snart fire år efter Morris' død er der endnu ikke udnævnt en ny professor for parapsykologi (se f.eks. Borking, 2008).

Vi kan imidlertid konstatere, at etableringen af parapsykologi som et legitimt forskningsområde langt hen ad vejen lykkedes for Morris. Hvad kendetegner sådan en proces? Vil man på socialkonstruktionistisk vis kunne etablere stort set hvad som helst som et legitimt forskningsområde inden for psykologien?

I den antropologiske psykologi understreges, at man i undersøgelsen af psyken må have tre tilgange: en naturhistorisk, en kulturhistorisk og en livshistorisk (Bertelsen, 2000). Ingen af de tre tilgange kan stå alene. Mennesket kan beskrives som et kulturhistorisk naturvæsen og et naturhistorisk kulturvæsen (Katzenelson, 1989b, p. 9). Han betoner, at »naturdelen« af det psykiske – det biopsykiske – er central i forståelsen af det menneskelige. I dagligdags vendinger kunne man formulere det som, at den menneskelige natur gør noget muligt – og andet umuligt. I en rent eller overvejende socialkonstruktionistisk tilgang til parapsykologi – eller psykologi i det hele taget – vil imidlertid den naturhistoriske tilgang være kraftigt nedprioriteret evt. fraværende med en heraf følgende underbetoning evt. negligering af mulige biopsykisk givne dispositioner.

For alle genstande – »fysiske, biologiske psykologiske emergente og samfundsmæssigt konstruerede« opererer Karpatschof (2008) med en skelnen mellem det intrinsiske og det, som ikke er det. Det intrinsiske er genstande – og konstituenten af disse – som ikke har nogen ontogenetisk samfundsmæssig dannelse. Personen bliver således ikke-intrinsisk, mens biologiske og lavere psykologiske processer kan opfattes som intrinsiske. I forlængelse af ovenstående indfører Karpatschof en skelnen mellem to slags konstruktioner: ontiske og epistemiske, hvor de ontiske er noget, der foreligger som materiel realitet, og epistemiske er betydningsdannelse, som har en idemæssig snarere end en materiel realitet (her går jeg lidt ud over Karpatschofs relateren det epistemiske til det samfundsmæssige).

Parapsykologernes anstrengelser kan måske beskrives som bestræbelser i retning af at få en konstruktion – psi – der måske kun er epistemisk, en forestilling om noget, der måske *kunne* forekomme – til at fremtræde som en ontisk, noget indiskutabelt materielt forekommende.

I det omfang den epistemiske konstruktion korresponderer med noget faktisk forekommende eller noget, der *kan* forekomme, forstået som noget, der ligger inden for grænserne af, hvad den menneskelige natur og betingelserne for det fysiske ikke gør umuligt, så vil der kunne være en »sund« teoridannelse, en sund »konstruktion« af videnskab ud fra de pågældende konstruktioner.

Realismen bør således have plads i den videnskabelige psykologi, vi bør beskæftige os med, »hvad der kan lade sig gøre«. Men hvordan af- og begrænse sig til det uden at ende i en reduktionistisk psykologi? Hvordan skelne de »umulige« konstruktioner fra de mulige? Hvordan skelner vi mellem luftige konstruktioner og de konstruktioner, der har korrespondens til psykisk realitet?

Menneskets psyke beskrives som forbindelsen mellem naturen, den menneskelige organisme og kulturen (Katzenelson, 1989a, p. 5) Naturen, kulturen og psyken kan betragtes som tre »verdener« (ibid. p. 13). Den første verden udgøres af den geologisk og klimatologisk givne natur – altså alt udover mennesket selv og dets frembringelser, den anden verden er af organisk

natur, og »psyken opstår som udveksling mellem den første verdens uorganiske natur og den anden verdens organiske natur« (ibid. p. 14). Psyken er således kun en forbindelse, men dens bundethed til natur forudsættes som en materialistisk grundantagelse. Den tredje verden er kulturen, og psyken kommer således til at bestå af den anden verdens forbindelser både til naturen – biopsyken – og til kulturen – kulturpsyken. Katzenelson mener nu at konstatere en tendens til en afkobling af den biopsykiske del af den anden verdens forbindelser til både natur og kultur. Forbindelsen mellem psyke og natur underspilles og forbindelsen mellem psyke og kultur overspilles således, at der går inflation i den tredje verden – kulturen – og denne tenderer at opsluge både psyke og natur. Kulturpsyken beskrives som vigtig – men kun som en mindre del af den totale psyke (ibid. p. 120-123).

Man kan diskutere Katzenelsons opdeling af verden og psyke, men det centrale her i denne sammenhæng er hans betoning af faren for underprioritering af biopsyken i beskrivelsen af det menneskelige. Hans kritik synes at have adresse blandt andre til socialkonstruktionisterne, uden at dette ekspliciteres. Jeg læser hans beskrivelse som en præcisering og uddybelse af, hvordan den menneskelige natur og biopsyke gør noget muligt – og andet umuligt. Deraf følger ikke, at vi kun skal undersøge det, der i reduktionistisk forstand er absolut muligt, men at vi skal være opmærksomme på faren for at komme til at lave socialkonstruktionistiske og filosofiske reduktioner med risiko for bortabstraktion af menneskets naturside – og antirealisme som konsekvens. F.eks. kan der i den af Bertelsen (2000, p.103-104) beskrevne og kritiserede opfattelse af stærk nedadrettet kausalitet netop ligge ikke blot bortabstraktion af menneskets natur, men også bortabstraktion af selve naturlovene.

Er vi så bare tilbage ved Broads »basic limiting principles«, som netop kunne beskrives som erkendelsesbegrænsende konsensus? Nej, for det er ikke principper eller fejlagtige forestillinger om natur, som sætter grænserne for tanken, men naturen selv, der sætter grænserne for, hvad der kan lade sig gøre. Opdagelser inden for både fysik og biologi har vist os, at naturen selv tillader langt mere, end vi havde troet, så grænserne nu måske ligger et andet sted, end vi tidligere antog – man de kan ikke arbitrært placeres efter forgodtbefindende, da ikke alle konstruktioner kan lade sig gøre.

Hermeneutisk/fænomenologisk tilgang

Fænomener kan undersøges dybtgående f.eks. gennem kvalitative interviews, og denne metode synes at være særdeles velegnet, når man skal undersøge oplevelser, læreprocesser m.m. (se f.eks. Kvale, 1997). Også parapsykologiens tilsyneladende fænomener er blevet undersøgt gennem interviews, og fænomenologisk forskning opfattes i parapsykologien som et alternativ til den autenticitetsorienterede og den procesorienterede forsk-

ning (Irwin, 1994, p. 10). White (1990) beskriver »an experience-centered approach to parapsychology«. Med henvisning til Giorgi argumenterer hun for, at den fænomenologiske tilgang opprioriteres i undersøgelsen af tilsyneladende parapsykologiske fænomener, og hun anbefaler, at der skal udføres mere kvalitativ forskning inden for området, der ellers helt er domineret af kvantitative metoder.

Gyldighed af tolkninger

Men hvad er det, man har undersøgt gennem brug af fænomenologiske metoder? Hvad får vi at vide om psi – ud over at folk mener, at de har oplevet det? Hvis man skal bruge kvalitative metoder i parapsykologisk forskning, er grundige overvejelser i forhold til *gyldighedsproblemet i kvalitativ forskning* absolut nødvendige. I det følgende vil jeg diskutere gyldighedsproblemet generelt og derefter specifikt i forhold til parapsykologi – ud fra den samme logik, som jeg redegjorde for ved den naturvidenskabelige tilgang: Problemer i forbindelse med og overvejelser omkring anvendelse af metoder i psykologiens grænseområder kan tænkes at tydeliggøre problemer, psykologien generelt har, da problemerne kan tænkes at manifestere sig ekstra kraftigt her.

Når der ud fra en hermeneutisk tilgang redegøres for gyldighed af tolkning af udsagn refereres ofte til kohærens, indre konsistens og meningsfuldhed som kriterier for gyldig tolkning (se. f.eks. Olesen, 1998). Der refereres *ikke* til sandhedskriterier eller korrespondenskriterier. (Med korrespondenskriterier mener jeg et begreb om korrespondens mellem udsagn og objektiv virkelighed, dvs. tolkning af »hvad der virkelig skete« i en verden, der antages for at have ekstern og objektiv eksistens.)

Da jeg opfatter Kvale som havende stor faglig autoritet i forhold til kvalitative interviews, vil jeg i det følgende i dybden undersøge hans overvejelser omkring gyldighed af tolkning. Kvale arbejder ikke med overordnede kriterier for gyldighed af tolkning, men foreslår en tolkningsstrategi, der opererer med flere mulige tolkninger – med gyldighed i forskellige fortolkningskontekster. Der beskrives tre fortolkningskontekster – selvforståelse, kritisk common sense-forståelse og teoretisk forståelse (Kvale, 1997, p. 210-212). Til de nævnte fortolkningskontekster svarer forskellige valideringsfællesskaber – interviewpersonen, offentligheden og forskersamfundet« (ibid. p. 213). Kvales position kan karakteriseres som værende hermeneutisk eller/og postmodernistisk. Hvis man anskuer tolkningerne som forskellige konstruktioner i forskellige sociale kontekster, kan man også karakterisere positionen som socialkonstruktionistisk.

Tidligere har Kvale beskrevet tre tolkningsniveauer: selvforståelse, common sense og teoretisk tolkning (Kvale, 1992, p. 155-156). Også her beskrives de forskellige tolkninger alle som gyldige – med det ser alligevel ud

til, at nogle tolkninger går dybere, får fat i mere, end andre. Om tolkning på common sense-niveau hedder det, at »et andet tolkningsniveau går ud over, hvad den interviewede selv oplever og mener om et tema«. Tolkningen kan »inddrage en bredere forståelsesramme, end den interviewede selv gør; ved at inddrage mere almen viden om udsagnets indhold vil tolkningen af et udsagn kunne udvides og beriges«. Om teoretisk tolkning hedder det, at her »inddrages en teoretisk ramme for tolkning af meningen i et udsagn...og »De teoretiske tolkninger vil da sandsynligvis gå ud over den interviewedes selvforståelse, og også ud over common sense forståelse« (ibid.)

Kriterier for gyldighed af tolkning afhænger af, hvilket niveau vi er på. På selvforståelsesniveau angives den interviewedes ja eller nej som kriterium for, om en tolkning er rigtig. Om teoretisk tolkning hedder det, at »når et udsagn tolkes ud fra en bestemt teori, vil tolkningens gyldighed afhænge af, om teorien er gyldig for det anvendte område, og om den specifikke tolkning, som foretages, følger rimeligt ud fra teorien. Her forudsætter en vurdering af tolkningens gyldighed en specifik kompetence« (ibid.).

Ovenstående synes at kunne læses på to forskellige måder afhængigt af videnskabsteoretisk og filosofisk ståsted. Kvale taler om »tolkningskontekst eller tolkningsniveau« (ibid. p. 155), og i hele afsnittet om tolkningsniveauer og gyldighed understreger han relativiteten af tolkninger. Alternativt kunne man – som f.eks. i antropologisk psykologi (Bertelsen, 2000) og i virksomhedsteorien, se evt. Mammen, 1983, p. 210-211 – have en forestilling om verden som objektivt erkendbar, dvs. en grundlæggende opfattelse af, at veridikal viden om verden kan opnås. Ud fra en realistisk grundopfattelse af verden ville man kunne læse beskrivelsen af tolkningsniveauer på en anden måde, nemlig som en anvisning på, hvordan man gennem tolkning på dybere og dybere niveauer når til teoretiske tolkninger, der må opfattes som indeholdende mere korrekt viden om verden end tolkning på det første niveau, hvor informanten er begrænset af sin selvforståelse. I denne tankegang ligger, at nok er informanten øverste autoritet, hvad hans egen oplevelse angår – han ved mest om de helt unikke subjektive relationer, han har til sin omverden – men teoretikeren – eksperten – er i stand til at se ud over informantens selvforståelse og få øje på aspekter ved informantens liv, som er skjult for vedkommende selv. Teoretikeren ser således flere sammenhænge end informanten selv.

Hvis man læser Kvales beskrivelse af tolkningsniveauer ud fra en position, som man måske kunne betegne som filosofisk realisme, så kunne man læse det som, at man gennem at gå til stadigt dybere niveauer af tolkning principielt skulle kunne få mere objektivt set gyldig viden om verden. I en sådan læsning ville man i de tidligere citerede passager fokusere på ord, som »går ud over« (den interviewedes selvforståelse), »en bredere forståelsesramme«, »inddrage mere almen viden« og »tolkningen af et udsagn (vil) kunne udvides og beriges« og »de teoretiske tolkninger vil da sandsynligvis gå ud over den interviewedes selvforståelse, og også ud over common

sense forståelse«. Hvis disse vendinger skal være meningsfulde, synes de at implicere en forestilling om verden som erkendbar og viden som veridikal. Denne forestilling står i et vist modsætningsforhold til den tilsyneladende hermeneutiske og/eller postmodernistiske udgangsposition, Kvale arbejder ud fra.

I senere tekster er begrebet tolkningsniveauer erstattet af begrebet fortolkningskontekster (Kvale, 1997, p. 110). Teoretisk tolkning er erstattet af teoretisk forståelse (ibid. p. 212), og der lægges vægt på, at gyldigheden af tolkninger afgøres i de valideringsfællesskaber, der svarer til fortolkningskonteksterne (ibid. p.213). Der vil altså kunne være *flere* gyldige tolkninger, *flere* sandheder, alt afhængigt af fortolkningskonteksten.

Selv om Kvale konsekvent har gennemreflekteret sin tolkningsstrategi i forhold til det hermeneutiske videnskabelighedsideal, og der nu ikke længere er nogle tolkninger, der »går dybere« end andre eller er mere sande, kan der imidlertid stadig forekomme modsætninger mellem fortolkningskontekster – og hvad gør forskeren så?

Om fortolkning i kritisk common sense-forståelsens fortolkningskontekst: »Fortolkning går her videre end en omformulering af interviewpersonernes selvforståelse...«, »fortolkningerne vil kunne...forholde sig kritisk til, hvad der siges« (ibid. p. 211). Om fortolkning i den teoretiske forståelses kontekst siges dog, at »fortolkningerne vil da være tilbøjelige til at overskride interviewpersonens selvforståelse og gå ud over en common sense-forståelse, som for eksempel ved inddragelse af en psykoanalytisk individteori eller marxistisk samfundsteori« (ibid. p. 212).

Man kan her spørge sig selv om, på hvilken måde man ved inddragelse af teori overskrider interviewpersonens selvforståelse. Hvis alle tolkninger er lige gyldige – hvilke det vel må være ud fra en konsekvent hermeneutisk position – er det så relevant at tale om en »overskridelse«?

I afsnittet »produktion af en ugyldig forståelse« (ibid. p. 216) tales om »empirisk ukorrekte udsagn« (ibid. p. 217), og »ugyldig forståelsesopståen i de betingelser i interviewpersonens livsverden, der skaber og opretholder en ugyldig opfattelse af den sociale virkelighed« (ibid. p. 217).

Her ser det ud til, at den konsekvent hermeneutisk/postmodernistiske position er afløst af, hvad vi kunne kalde en moderat realisme – nogle forståelser er mere gyldige end andre, og nogle forståelser er direkte ugyldige.

Ovenstående kunne se ud som spidsfindigheder og en strid om ord, men hvis man vil anvende det kvalitative forskningsinterview som metode i undersøgelsen af f.eks. tilsyneladende parapsykologiske oplevelser, så får man gyldighedsproblemerne helt ind på livet.

Eksempel: Dale gennemførte en undersøgelse af »spontaneous cases« i 1950 (Dale, 1951). I en artikel i det populære *This Week Magazine* opfordrede hun læserne til at reagere, hvis de havde haft parapsykologiske oplevelser. I artiklen lovede hun, at parapsykologer »would study and analyze the material« (Dale, 1951, p. 86). Case-materialet blev opdelt i fem kategorier i

forhold til den af Dale vurderede grad af sandsynlighed for forekomst af parapsykologiske processer. I en af kategorierne var svar fra personer, der var så åbenlyst forstyrrede, at Dale valgte ikke at arbejde videre med materialet. F.eks. Mr. H.M.: »There are approx. 40 women spirits here in my room all of the time....« (ibid. p. 86) og Mr. A.S.: »You parapsychologists make me and a great many like me laugh. It would be quite funny indeed were it not for the fact that you come close to mocking GOD ORANGROC himself with respect to This nearest to Himself in our hands....« (ibid. p. 87).

Dette groteske eksempel tydeliggør den kvalitativt orienterede forskers dilemma: Lige meget hvor hermeneutisk orienteret man måtte være, så bliver materialet alligevel af både forskere inden for psykologi og parapsykologi tilsyneladende vurderet ud fra kriterier for korrespondens med en omgivende verden, der antages at være der. I det nævnte eksempel er afgørelsen let. Mere interessant er måske det tilfælde, hvor informanten vurderes som psykisk sund, men forskeren med sit kendskab til f.eks. subliminal perception og ikke bevidst informationsbehandling kan se normalforklaringer på en tilsyneladende parapsykologisk oplevelse. Her vil der også være modsætninger mellem tolkninger i selvforståelseskontekst og teoretisk tolkning, bare mindre dramatiske.

De gennemførte overvejelser og problematiseringer – her dog kun anvendt i forhold til den af Kvale anbefalede analysestrategi – skulle gerne tydeliggøre, at hvis forskeren – her parapsykologen – ønsker at opretholde en rent fortolkende holdning til sit stof, kan hun blive nødt til at forholde sig til endog meget store modsætninger mellem tolkninger i de forskellige fortolkningskontekster. Min pointe er nu, at disse modsætninger – dog mindre åbenlyse – også findes i megen anden kvalitativ forskning, og at dilemmaer i forhold til tolkninger har et strukturelt aspekt, der er aktuelt for hermeneutisk orienteret kvalitativ forskning som sådan.

Problemer i den kvalitative forskningstradition

Som det fremgår af ovenstående, vil man ud fra et hermeneutisk videnskabelighedsideal lægge vægt på, at informanterne ikke er genstand for forskning, men selv aktive i tolkningen, og at deres tolkninger i selvforståelseskontekst i princippet er lige så gyldige som forskerens teoretiske tolkninger – bare i en anden valideringssammenhæng. Der er tale om forskellige gyldighedsområder. Men samtidig fremgår det også, at de teoretiske tolkninger »vil være tilbøjelige til at overskride interviewpersonens selvforståelse« (Kvale, 1997, p. 212). Vi kan således konstatere en dobbelthed: Selv om betydningen af informanternes egne tolkninger tillægges stor betydning, så tillægges den teoretiske tolkning alligevel endnu større betydning. I mange situationer – f.eks. når man undersøger læreprocesser, brugertilfredshed m.m. – vil dette sandsynligvis være af underordnet betydning, men der, hvor vi virkelig

har modsætninger mellem informanternes egne tolkninger og forskerens tolkninger har vi tilsyneladende et problem. Som jeg mere detaljeret har beskrevet det (Böwadt, 2003), kan parapsykologen komme ud i delikate dilemmaer, når informanterne hårdnakket fastholder, at de har oplevet ægte parapsykologiske fænomener, men det for interviewer/forskeren – der har viden om kognitionspsykologi og psykopatologi – er sandsynliggjort eller måske ligefrem åbenbart, at informanten har oplevet noget langt mere hverdagsagtigt. Præcis hvad parapsykologien angår, kan man tænke sig, at der konstrueres en »videnskabelig« subkultur, hvor psi formodes at være påvist og hyppigt forekommende, og forskerne derfor helt kan tilslutte sig informanternes tolkninger af, at de har oplevet psi. Fordi gyldighed i valideringsfællesskabet af forskere i praksis defineres af, hvad forskerne ville kunne blive enige om, kan der tænkes et valideringsfællesskab af forskere, hvor konsensus om psi råder, der erklærer psi-tolkningerne gyldige – en tydeliggørelse af, at den kvalitative forskning principielt har problemer med at bruge konsensus og ikke korrespondens som kriterium for gyldighed af tolkninger. Eksemplet er dog fortænkt, og ud over at have problemer eksternt med det omgivende akademiske samfund ville et sådant »forskerfællesskab« også have store problemer med videnskabelighed, som den internt er blevet defineret i parapsykologien – jf. at der til selve Edinburghdefinitionen af parapsykologi knytter sig arbejdshypoteser om *både* ægte psi og pseudofænomener. Parapsykologien har måske i 40'erne og 50'erne haft det problem, at forskning i tilsyneladende spontane parapsykologiske oplevelser blev udført ud fra den præmis, at evidens for psi nu var indiskutabelt frembragt, men senere har der rent faktisk været en nedprioritering af den fænomenologiske forskning – sandsynligvis i erkendelse af, at autenticitetsspørgsmålet ikke er afklaret.

Men delikate dilemmaer for forskeren er så afgjort noget, vi ikke kun finder i parapsykologien, men også den almindelige psykologi. Fog (1992) beskriver situationer, hvor interviewer bliver opmærksom på, at de interviewede tilsyneladende i deres tolkninger ubevidst bedrager sig selv. Som aktuelle eksempler kan nævnes de forskningsbestrebelse, der går ud på at afdække, hvordan de interviewede er genstand for usynlig påvirkning og disciplinering, f.eks. Bovbjerg (2001), hvor det påvises, at de interviewede overser, at deres personlighedsudviklende kurser i arbejdssammenhænge også øger både produktivitet og profit.

Der ser ud til at være det problem i kvalitativ interviewforskning, at selv om der gennem hele arrangementet omkring interviewsituationen fra forskerens side signaleres samtale på lige betingelser, så går forskeren alligevel i de teoretiske tolkninger dybere, længere – og i en vis grad bag ryggen på sin informant i bestræbelsen på at afdække de mekanismer, informanten er underlagt.

I forbindelse med vejledning af studerende, der brugte det kvalitative forskningsinterview som metode, er jeg gentagne gange stødt ind i pro-

blemer, og har da – som jeg gjorde det, da jeg stødte på problemer i den eksperimentelle parapsykologiske forskning – henvendt mig til fremtrædende forskere inden for kvalitativ forskning for at høre, hvordan de så på problemet. Det har naturligvis vist sig, at forskerne var opmærksomme på problemet – men efter min vurdering har de taget det overraskende roligt. Der er tilsyneladende en videnskabeligt sund – men måske i forhold til ideallet om den interviewede som ligeværdig medtolker problematisk – opfattelse af, at »sandheden må frem!«. Og pragmatiske løsninger m.h.t. graden delagtiggørelse af henh. informanter og forskerkolleger i fundne tolkninger er blevet foreslået.

Der er svært at afgøre, om der – på trods af intentionerne om *lige gyldige tolkninger* bare i forskellige valideringsfællesskaber – alligevel hersker en realisme også blandt de kvalitative forskere, eller om der blot er tale om, at tolkninger i de forskellige valideringsfællesskaber skal ansues som forskellige sociale konstruktioner – hvor så alligevel nogle vurderes som mere kvalificerede end andre, selv om det er uklart, præcis hvad kriterierne for sådanne vurderinger måtte være. Hvis der blandt forskere, der bruger kvalitative metoder og måske opfatter sig selv som en slags socialkonstruktionister, alligevel er folk, der i praksis ser ud til at arbejde ud fra en realistisk position, kan jeg kun bifalde det – især da, når analysen bidrager til at afsløre social realitet i form af undertrykkende diskurs, disciplinering, hersketeknik og selvteknologi. Men lige meget hvor enig man måtte være i den overordnede intention, så fjerner det ikke det konstaterede dilemma: At den kvalitative forskning har det grundlæggende problem, at den i visse forskningssituationer kan komme til at fremstå som tagende informanterne og deres tolkninger mere alvorligt, end man reelt gør. Jeg vil betone, at der snarere er tale om et etisk og metodisk dilemma end et strengt videnskabeligt erkendelsesteoretisk forstået – i hvert fald hvis vi anskuer det ud fra en realistisk position. Hvis man skal sætte det på spidsen, kunne man måske ligefrem beskrive det som, at den kvalitative forskning opnår en legitimering ved *tilsyneladende* at opfatte informanternes tolkninger som lige gyldige, altså se informanterne som subjekter, men reelt gennem den mere vidtgående teoretiske tolkning alligevel gøre dem til *objekter* for forskning. Og så er den kvalitative forskning måske alligevel ikke så langt fra den objektgørelse af mennesker, vi kender fra forskning ud fra det nomotetiske videnskabelighedsideal, som den kvalitative forskning ellers i sin selvforståelse lægger afstand til.

Igen kunne man bruge billedet med den trojanske hest: Der kan være noget andet inde i den kvalitative forskning, i dens forskeres intentioner og deres tolkninger, end det ser ud til udefra!

Opsamlende

Jeg har i artiklen brugt eksempler fra parapsykologien til en tydeliggørelse af nogle problemer og dilemmaer, som jeg imidlertid ikke mener kun findes i et grænseområde af den videnskabelige psykologi som parapsykologien, men er problemer og udfordringer for hele den videnskabelige psykologi. Pessimistisk og polemisk anskuet kan det beskrives som, at den videnskabelige psykologi har legitimeringsproblemer i forhold til foretrukne videnskabelighedsidealere. Mulige legitimeringsstrategier kan beskrives som udgørende et kontinuum, hvor der ved yderpunkterne er to strategier – der er to trojanske heste at gemme sig i: Hvis man vælger den ene, skal man undersøge fænomenerne og frembringe evidens på et lavere kompleksitetsniveau, end man egentlig mener, fænomenerne befinder sig på. Man kan ende ud i en reduktionistisk realisme. Hvis man vælger den anden, kan man komplekst beskrive, hvad der synes meningsfuldt for mennesker – men man kan i princippet ende ude i antirealisme, og når det kommer til den endelige tolkning, vil man måske alligevel vurdere kvalitativ evidens og skelne mellem, hvad der *kun* er konstruktion, og hvad der er holdbar konstruktion og gyldig viden ud fra kriterier, som det imidlertid kan være svært at eksplicite. Udfordringen må være at få realismen og konstruktionismen i psykologien til at gå i spand på en så videnskabeligt overbevisende måde, at de trojanske heste kan sendes endeligt på græs.

LITTERATUR

- BELOFF, J. (1993): *Parapsychology - a Concise History*. London: The Athlone Press.
- BELOFF, J. (1999): Can we define the Paranormal? *23rd International Conference of the Society for Psychical Research, Abstracts*, s. 3.
- BEM, D.J. & HONORTON, C. (1994): Does Psi Exist? Replicable Evidence for an Anomalous Process of Information Transfer. *Psychological Bulletin* 115 (s. 4-18).
- BERTELSEN, P. (2000): *Antropologisk psykologi*, 1. ed.. Kbh.: Frydenlund Grafisk.
- BIERMANN, D., BOSGA, D., GERDING, H. & WEZELMAN, R. (1993): Anomalous Information Access in the Ganzfeld: Utrecht-Novice Series I and II. *The Parapsychological Association 36th Annual Convention, 1993, Proceedings of Presented Papers* (s. 192-203).
- BIERMAN, D., BROUGHTON, R.S. & BERGER, R.E. (1998): Notes on Random Target Selection: The PRL-Autoganzfeld Target and Target Set Distribution Revisited. *Journal of Parapsychology* 62 (s. 339-348).
- BORKING, L. (2008): Telepatiens forskere. Artikel i *Dagbladet Information*, 7. marts s. 12.
- BOSGA, D.J., GERDING, J.L.F. & WEZELMAN, R. (1994): Target-affinity: An Analysis of a Psychological Variable with Possible Implications for the Ganzfeld Procedure. *The Parapsychological Association 37th Annual Convention, 1994, Proceedings of Presented Papers* (s. 83-86).
- BOVBJERG, K.M. (2004): *Følsomhedens etik*, 2. ed. Beder: Forlaget Hovedland.
- BROAD, C.D. (1949): The Relevance of Psychical Research to Philosophy. *The Journal of the Royal Institute of Philosophy* 24 (s. 291-309).

- BROAD, C.D. (1953): *Religion, Philosophy and Psychical Research*. London: Routledge & Kegan Paul Limited.
- BROUGHTON, R.S. (1979): Repeatability and Experimenter Effect: Are Subjects Really Necessary? *Parapsychology Review* 10 (s. 11-14).
- BØWADT, U. (2003): *En undersøgelse og diskussion af foreliggende empiri fra forskning i tilsyneladende parapsykologiske fænomener samt diskussioner af udvalgte teoretiske forklaringer*. Ph.d.-afhandling, Psykologisk Institut, Århus Universitet.
- BØWADT, U. (2007): Parapsykologi som religion? *Psyke og Logos* 28 (s. 1078-1102).
- COLLINS, H.M. & PINCH, T.J. (1979): The Construction of the Paranormal: Nothing Unscientific is Happening. IN: Roy Wallis (red.) *On the Margins of Science: The Social Construction of Rejected Knowledge* (s. 237-269).
- DALE, L.A. (1951): A Series of Spontaneous Cases in the Tradition of Phantasms of the Living. *Journal of the American Society for Psychical Research* 45 (s. 85-102).
- FOG, J. (1992): Den moralske grund i det kvalitative forskningsinterview). IN: Fog og Kvale (red.) *Artikler om interviews* (s. 225-236). Århus: Center for kvalitativ metodeudvikling. Psykologisk Institut. Aarhus Universitet.
- HONORTON, C. (1976): Has Science Developed to the Competence to Confront Claims of the Paranormal? Presidential Address, given August 21, 1975. IN: Morris, J.D., Roll, W.G og Morris, R.L. (red.): *Research in Parapsychology 1975* (s.199-223). Metuchen, N.J.: The Scarecrow Press, Inc.
- HYMAN, R. (1994): Anomaly or Artifact? Comments on Bem and Honorton. *Psychological Bulletin* 115 (s. 19-24).
- IRWIN, H.J. (1994): *An Introduction to Parapsychology*, 2.ed., London: McFarland & Company.
- JOHNSON, M. (1981): *Parapsykologi - Forskningsforsøg i oplevelsens og erkendelsens grænseegne*. Gylling: Borgens Forlag.
- JUNG, C.G. (1969): Synchronicity: An Acausal connecting Principle. IN: *The Collected Works of C.G. Jung, vol. 8: The Structure and Dynamics of the Psyche*, 2. udg., (s. 419-519). London: Routledge & Kegan Paul.
- KARPATSCHOF, B. (2008): *Videnskabelighedskriterium og metodologi*. Oplæg fra Psyke & Logos-Konference om Psykologiens Videnskabelighed, 18. jan. 2008.
- KATZENELSON, B. (1989a): *Psykens verden, i verden*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- KATZENELSON, B. (1989b): *Menneskelinjen. Træk af den menneskelige psykes væsen, tilblivelse og udvikling*. Psykologisk Skriftserie 14, nr. 2. Århus: Psykologisk Institut, Århus Universitet.
- KENNEDY, J.E. & TADDONIO, J.L. (1976): Experimenter Effects in Parapsychological Research. *Journal of Parapsychology* 40 (s. 1-33).
- KVALE, S. (1992): Om tolkning af forskningsinterviews. IN: Fog og Kvale (red.) *Artikler om interviews* (s. 151-162). Århus: Center for kvalitativ metodeudvikling. Psykologisk Institut. Århus Universitet.
- KVALE, S. (1997): *Interview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- LUCADOU, W.V. (1995): The Model of Pragmatic Information (MPI). *European Journal of Parapsychology* 11 (s. 58-75).
- MAMMEN, J. (1983): *Den menneskelige sans*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- McDOUGALL (1935): Foreword. IN: *Extrasensory Perception*, Rhine, J.B. Boston: Faber and Faber Limited.
- MILTON, J. & WISEMAN, R. (1999): Does Psi Exist? Lack of Replication of an Anomalous process of Information Transfer. *Psychological Bulletin* 125 (s. 387-391).
- MILTON, J. & WISEMAN, R. (2001): Does Psi Exist? Reply to Storm og Ertel (2001). *Psychological Bulletin* 127 (s. 434-438).

- MORRIS, R.L. (1975): Tacit Communication and Experimental Theology. Presidential Address, 1974. IN: Morris, J.D., Roll, W.G. og Morris, R.L. (red.) *Research in Parapsychology 1974* (s. 179-198).
- MORRIS, R.L. (1991): Editorial Essay: Parapsychology in the 1990s: Addressing the Challenge. *European Journal of Parapsychology* 8 (s. 1-26).
- MORRIS, R.L. (1996): *Parapsychology at the University of Edinburgh*. Internetsider.
- MORRIS, R.L. (1999): Experimental Systems in Mind-Matter Research. *Journal of Scientific Exploration* 13 (s. 561-578).
- OLESEN, A. M. (1998): *Mellem fundamentalisme og postmodernisme*. Skriftserie 12. Århus: Institut for filosofi, Aarhus Universitet.
- PARKER, A. (1978): A Holistic Methodology in Psi Research, *Parapsychology Review* 9 (s.1-6).
- PRICE, H.H. (1949): Psychical Research and Human Personality. *Hibbert Journal* 47 (s. 105-113).
- PRICE, H.H. (1972): *Essays in the Philosophy of Religion*. Oxford: Clarendon Press.
- PRL (1982): Psychophysical Research Laboratories. *PRL 1982 Annual Report*.
- PRL (1983): Psychophysical Research Laboratories. *PRL 1983 Annual Report*.
- RHINE, J.B. (1948): *The Reach of the Mind*. London, Faber.
- RHINE, L.E. (1983): *Something Hidden*. North Carolina and London: McFarland & Company, Inc., Publishers Jefferson.
- STORM, L & ERTEL (2001): Does Psi Exist? Comments on Milton and Wiseman's (1999) Meta-Analysis of Ganzfeld Research. *Psychological Bulletin* 127 (s. 424-433).
- THAKUR, S.C. (1977): Parapsychology in Search of a Paradigm. IN: Shapin, B. og Coly, L. (red.) *The Philosophy of Parapsychology. Proceedings of an International Conference held in Copenhagen 1976* (s. 198-215). New York: Parapsychology Foundation.
- THALBOURNE, A.M. (1984): The Conceptual Framework of Parapsychology. *The Parapsychological Association 27th Annual Convention, 1984, Proceedings of Presented Papers* (s. 281-312).
- THOULESS, R.H. & WIESNER, B.P. (1948): The Psi Processes in Normal and "Paranormal" Psychology. *Proceedings of the Society for psychical Research*, part 174 48 (s. 177-196).
- UTTS, J. (1995): An Assessment of the Evidence for Psychic Functioning. *Journal of Parapsychology* 59 (s. 239-320).
- WALKER, E.H. (1972a): Consciousness in Quantum Theory (I). *Journal for the study of Consciousness* 5 (s. 46-63).
- WALKER, E.H. (1972b): Consciousness in Quantum Theory (II). *Journal for the study of Consciousness* 5 (s. 257-277).
- WALKER, E.H. (1974): Consciousness and Quantum Theory. IN: White, J. (red.) *Psychic Exploration* (s. 544-568). New York: Putnams.
- WHITE, R.A. (1990): An Experience-centered Approach to Parapsychology. *Exceptional Human Experience* 8 (s. 7-36).